M.

Pretiskano iz hrvatskog dnevnika "NARODNI LIST", broj 159. Godište XXII.
Nedjelja, dne 8. lipnja 1919., izlazećeg u New Yorku, N. Y., U. S. A.

(Reprinted from the Croatian Daily "Narodni List", June 8, 1919.)

3 1761 10044989 1

MIROVNOJ KONFERENCI U PARIZU.

SUGESTIJE IZ WESTFALSKOGA MIROVNOG UGOVORA.

Napisao: ARTHUR McDONALD.

CROATIAN PRINTING & PUBLISHING CO., INC.
61 PARK ROW — NEW YORK, N. Y.

Konferencija naroda, koja se sada obdržava okolo zelenog stola u Parizu, jest jedna od najvažnijih u cijeloj historiji čovječanstva. Jedan je razlog, koji tu činjenicu potvrdjuje, a taj je; zaključila konferencija, što bilo da bilo ticati će se to svih država na svijetu. Jer željeznice, parobrodi, zrakoplovi, telegrafi, telefoni, i bezžični brzojavi, kao to nikad prije, omogućili su brzu svezu medju narodima i polučili, da doista nikakova daljina više ne opstoji te time d[illegible] priliku cijelomu svijetu jednako misliti o stvari, o istoj rezonira[illegible] zajedno odlučivati kao sveukupnom članstvu čovječanstva.

Izgleda, da je želja svih naroda, kako bi mirovna konferen[illegible] za u buduće ratove ne samo spriječila, već ih i posve onemogućila. Ali kako da se to postigne? Kroz godine i godine nebrojeni mirovni planovi i teorije su sastavljene i u velikim izdanjima u svijet iznešene, ali te su sve većinom bile špekulativne naravi. Pošto su se teoretski planovi pokazali neprovedivi, imademo li moguće, koji slučaj u svjetskoj historiji, koji bi se mogao upotrijebiti kao bazu za sveopći i trajni mir? Ima li, na primjer, u povjesti koji rat, koji je završio sam po sebi? Odgovor na to vodi nas do tridesetgodišnjeg rata, koji je svršen sa Westfalskim mirom (1648) koji je, izgleda barem tako, dokrajčio sve vjerske ratove.

Kako se to dogodilo, da je westfalski mirovni ugovor, jedini ugovor u povjesti svjeta, uspio da za uvijek obustavi vjerske ratove? Ovdje imamo posla sa jednom fenomelnom činjenicom u povjesti. Stoga je od nužde i važnosti, osobito sada u ovo doba, obazreti se kratkom antropološkom studijom na tridesetgodišnji rat, koji je doveo do tako izvanrednog i uspješnog ugovora.

NOVO POLJE ZA ANTROPOLOGIJU.

Sa antropološkog gledišta, na historiju se može gledati kac jednu ogromnu radionicu, po kojoj se može proučavati čovječanstvo i pomagati mu u njegovom napredku. U prošlosti antropologija protezala se je najviše na proučavanje divljih plemena i predhistorijskog čovjeka, ali s vremenom počela se baviti i više važnim i mnogo težim pitanjima proučavajući prosvjećenog čovjeka i to ne samo kao pojedinca, već kao društvo, ili narod, ili grupu narodnostih. Istina

je, da su drugi ogranci znanosti, kao što je povjest i politička znanost, bavile se tim proučavanjem, ali po nesreći ne uvijek u znastvenom smislu. Antropologija bi morala na tom polju da uglavi samo one istine, koje se mogu bazirati na činjenicama. Nedvojbeno, da ima mnogo vrlo važnih istina, koje se ne mogu uglaviti znanstvenom metodom, ali možda se mogu bolje istražiti putem političke znanosti, psihologije, etike, filozofije i teologije. U sadanjem istraživanju antropološki problem jest ovaj: Pošto vjerski ratovi priznati su kao najintezivniji, najidealističniji i žrtve najdragovoljnije doprinašajući ratovi te time najteži za uvijek ih spriječiti; ne bi li se moglo ustanoviti, kako je baš tridesetgodišnji rat, koji je svršio sa westfalskim mirom, doveo do toga, da su vjerski ratovi spriječeni? To bi nam moglo sugerirati, kako da se spriječe i svi politički ratovi. Kada je sedamnaesto stoljeće moglo mnogo teži zadatak riješiti, to bi mirovna konferenca u Parizu mogla riješiti ovaj manje težki zadatak. Kada se dvadeseto stoljeće ponosi sa svojim savršenstvom u diplomaciji, praktičnoj državnoj znanosti i sveopćom umnom naprednošću, to sada ima priliku, pokazati svoj superioritet u formuliranju ugovora, koji će sve buduće političke ratove ne samo spriječiti nego upravo i onemogućiti.

PRINCIPI MIROVNE KONFERENCE.

Prateći sadašnju mirovnu konferencu i usporedjujući ju sa westfalskim mirovnim kongresom uputno je naglasiti nekoliko od principa, koji u generalnom vladaju na takovim kongresima. U mirovnom ugovoru nalaze se ponajprije od svega obični artikli sveopčeg značenja: izjava, da se mir uspostavlja, klauzula o amnestiji, reštitucija zauzetih zemalja, koje se ne misli pridržati i dokinuće rata. Zatim se ustanove točke, kojimi se želi odstraniti uzroke, radi kojih je rat nastao, izgladiti opreke i spriječenje osvete. To je najglavnija stvar, koju takav kongres učiniti ima. Zatim dolazi poglavje o odšteti, da se uodvolji onim, koji su oštećeni, i troškovi rata. Ali ovdje valja upotrijebiti najveću mudrost, jer inače pobjedjeni bi mogli osjetiti duboko nepravdu i poniženje, koje je kadro nositi klicu za budući rat.

Osobno prisustvovanje na kongresu jest veliki napredak, jer poteškoće, koje se putem pismene izmjene drži nemogućim riješiti, osobni dodir razrokih državnika više puta premosti svaku nemogućnost. Pola rada je postignuto, kada članovi narodah dodju u osobni dodir i saznadu, što koji zaista želi i traži. Ali u predugim razpravama leži opet pogibao izmoždenja i davanja koncesija na temelju krivih savjeta. Isto tako leži napast za nekoje članove, da se miješaju u stvari, koje njih ne interesiraju i na koje nemaju pravo te

zauzmu stanovišta za stvar, koja se njih specijalno ne tiče. Kada se čuti jakom jedna narodnost, svaka će si prisvajati pravo, da sama upravlja svojimi nutrašnjimi aferama. Kadkada se nalaze nekolicina vrlo sposobnih ljudi, koji govore više jezika perfektno (vrlo praktična vrijednost), ali reprezentiraju samo malenu zemlju, a ovi postignu po svojem nesavjestnom uplivu i prouzroče, da kongres odobri stvari, koje nisu jednako pravedne za sve. Poznato je članovah kongresa, koji su glasovali za jednu stvar, a da je nisu razumjeli, i to tako glasovali, da su oštetili svoju vlastitu domovinu, a sve to stoga, jer nisu bili vješti i familijarni sa jezikom, kojim se govorilo na kongresu.

WESTFALSKI MIR.

Već god. 1636. papa Urban VIII. iznudio je od ratujućih država u tridesetgodišnjem ratu da pristanu, prem nedragovoljno, na sklapanje mira. God. 1637. pregovaranja uz sigurnu pratnju su započela te trajala kroz pet godina i tek god. 1641. podpisani su preliminarije za sastanak i mjesto, gdje će kongres mir potpisati a i ta pregovaranja nisu bila ratificirana do god. 1643. te tako je kroz šest godina trajalo pregovaranje samo o formalnostima. Jedan od uzroka, da se to tako zavlačilo, bio je taj, jer tada nijedna stranka nije zaista težila za mirom. Cijepidlačarenje i punktiranje u pregovorima očito se je izrabljivalo samo da se zategne što dulje sa ratom. Rad oko sklapanja mira bio je kolosalan; tu je bilo kolosalnih zaprijeka, labirint raznih okolnosti i prilika, silu poteškoća dovesti kongres samo do toga, da jednom započme pregovarati o pravim mirovnim točkama, a povrh toga bile su silne poteškoće kod same procedure.

Možemo mirne duše ustvrditi, da su poteškoće kod sklapanja westfalskog mira bile tako velike, a možda i veće nego su sada kod ove mirovne konferenc u Parizu. Jer u westfalskom kongresu nitko nije čeznuo za mirom i nije se moglo postići niti primirja te je tada u isto vrijeme, dok je kongres zasjedao, dalje rat bijesnio; to je bio jedan od uzroka, da je kongres zasjedao pune četiri godine dana.

Da se obidje pitanje o precedensu i da se izbjegne daljnjim mogućnostima nesporazumka, dva su grada u Westfaliji bila odredjena za kongres, i to Muenster za Katolike, a Osnabrueck za Protestante. Ti su gradovi bili udaljeni jedan od drugoga jedan dan vožnje. Mirovni ugovor podpisan je u Muensteru 24. listopada 1648. i prozvan je: "Westfalski mir". U želji, da se odgodi čim za dalje mir, bilo je tu raznih kritika. Nekoji opunomoćenici tužili su se na svoj stan, navadjajući da u kućama, gdje stanuju, prem izvana lijepe i visoke, bile su luknje za štakore.

Najprije počelo se je sa etiketama. Na pr. da li Španjolskoj pripada posebni postupak i koju vanjsku čast će imati zastupnici neutralnih sila? Tada je došlo pitanje o sjedalima crkvenih dostojanstvenika. Papinski nuncij, zastupnik vatikanske države želio je ne samo da sjedi na čelu stola, već je tražio da nad njegovim mjestom bude podignut baldakin i tako da bude njegovo mjesto kao nešto odličnijega. Način, kako da se manje vlasti pripusti kongresu, bio je takodjer težak za riješiti. Na koncu se je odlučilo, da se do pola stuba odprati gostove, kada će izlaziti iz kongresa. Isto tako se je pojavilo pitanje glede titula. Naslov "Vaša ekselenca" izabran je za nagovor poklisarah pripadajućih velikim vlastima, ali istim se ima osloviti i poklisare manjih vlasti. Mletački poslanik bio je počašćen (na njegovo silno veselje) da ga se odvede, kada je posjetio francuskog opunovlaštenika, čak do njegove kočije, umjesto samo do polovicu stuba. Ovih par incidenata zbivših se za zasjedanja kongresa ilustrira ljudsku stranu oficijalnih tadanjih prilika. Ovakove razmirice glede precedenca i etiketah bilo je za iščekivati u ono ponosno i cerijalno doba, koje je tada vladalo medju mnogobrojnimi državaa osobito na koje su seliku važnost postavljale države dvojbene ednosti. I tu je bilo mnogo hvalisanja. Pratnja od osamnaest kocija pratila je francuskog poklisara, kada je ovaj dolazio u kongres. Izgledalo je, da Francuska želi pokazati, kako ona nije od rata osiromašila, kao što je to Njemačka.

Papinski nuncij i mletački poklisar bili su posrednici a ujedno i članovi kongresa. Francuska i Švedska bile su si protivnice u vjerskom pitanju, ali složne u političkom. Ugovor je sastavljen sa takovom savršenošću i preciznošću jezika, da se rijetko kada nadje jedan takove naravi dokument, a sastavljalo ga je jedno cijelo vijeće najvještijih advokata, nalazećih se medju članovima kongresa. U znak želje za pravednošću u malenim kao i u velikim pitanjima, ugovor je sadržavao ove riječi: "Nitko od nijedne stranke ne smije gledati poprijeko na nikoga radi njegove vjere". Kao primjer mudrog postupka slijedeće valja upisati: Protestanti tražijahu godinu 1618. kao godinu normale **(annus normalis)** kao godinu restitucije duhovničkih imanja. Katolici tražijahu godinu 1630.; koja je njima mnogo više u prilog bila. Kongres je udario polovičnim putem i odredio godinu 1624. **Medius terminus** (srednji put) pokazao se je najmudrijim u akutnim nesuglasicama. Gledom vremenskih stvari, sva neprijateljstva, bila kakova drago, imaju se zaboraviti, nijedna stranka ne smije molestirati ili povrijediti drugu. Gledom duhovnih ari ima biti posvema jednako pravno (equalitas exacta mutuaque) ako nasilje zabranjeno počinjati od jedne stranke proti drugoj. stfalski mir bio je prvi pokušaj rekonstrukcije europejskog drnog sistema i postao je opći zakon u Europi. Malo ugovora imalo

je takav upliv, i Europa po prvi puta je tada formirala jedne vrsti sveopću stražu sa željom, da si sačuva sveopći mir.

TRIDESETGODIŠNJI RAT.

Dozvati u pamet principijelne točke westfalskog mira nije dovoljno za razumjevanje pravoga značenja toga mira, ako se ne uzme u obzir i rat koji je završen tim mirom. Kako je već spomenuto, taj rat, gledajući na njega sa znanstvenoga gledišta, jest nesvjestni eksperiment narodah, jest jedan pokušaj riješiti problem abnormalne medjunarodne psihologije. Za da se shvati taj eksperiment i iz njega proističući mir, to jest kako je došlo do trajnoga vjerskoga mira, valja nam dozvati u pamet nekoje glavne dogodjaje rata kao bazu na kojoj se je vodio.

Protestantski reformatori imali su veliki upliv malo ne na sve, što je bilo političko u Europi, — sve do westfalskoga mira. Vjerski mir augsburški (1555) nije riješio pitanja, koja su izazvali reformatori. Bilo je jasno, da ovakav temeljni nesporazumak dovesti će do jednog sveopćeg rata. Tridesetgodišnji rat bilježi se kao svršetak Reformatora, koji je promjenio ideju jedinstva kršćanstva i isto tako promjenio teoriju o svetom rimskom carstvu, te dozvao u život novu teoriju: autonomije za svaku posebnu državu. Dne 23. svibnja 1618. skupina Protestanata provalila je u kraljevsku palaču u Pragu i tamo uhvativ dvojicu predstavnika krune bacila kroz prozor na polje. Taj čin bio je početak ogromne borbe, koja je trajala u Evropi za trideset godina i u koji rat bjehu povučene postepence sve države Češka, Južna Njemačka, Sjeverna Njemačka i Danska, dok na koncu konca nisu sve države bile medjusobno u ratu. Taj rat mogao je završiti godine 1623., i time bi se to bio zvao petgodišnji rat, da nije bilo groznih postupaka počinjeno od strane protestantskih država Sjeverne Njemačke, koji postupci dovedoše do borbe na istrebljenje, u kojimi je Njemačka izgubila polovicu svoga stanovništva i dvije trećine svoga bogatstva. Njezina vjera i moral padoše nizko, a štete počinjene pojedincima trebale su da se izglade kroz generacije i generacije.

Rimska katolička crkva, koja je vodila kršćanstvo kroz stoljeća nemajući premca, razumjeva se, u velike je bila oštećena po secisiji protestanata. To nam raztumačuje nepomirljivo neprijateljstvo u tridesetgodišnjem ratu. Mnoge stranke tražile su kontrolu, da one uče narod u religioznoj doktrini, a isto tako tražijahu i kontrolu bogoslužja; one se medjusobno borijahu za tu vlast i bijahu pripravne žrtvovati sve svoje živote za istu. Luterovci bili su isto tako netolerantni spram Kalvinista kao što su oni bili protiv Katolika. Katolič-

ka crkva, uvjerena o apsolutnoj istini svoje doktrine bazirane na razvitku od trinaest stoljeća, naravno nije mogla trpjeti neke mlade reformatore, da se oni podižu i izazivaju njezino božansko pravo, a osobito nije mogla trpjeti toga od onda, kada su reformatori prisvojili si staro monastičko i duhovničko fundamentalno pravo te zauzeli domenu, sa kojom vladahu u korist svojih vlastitih interesa. Odupiranje katoličke hierarhije do posljednje kapi krvi, bila je normalna reakcija. Kao što se to mnogo put dogadja, bile su prilike abnormalne, a ne ljudska bića.

Da je rat obustavljen g. 1623. katolici bi postigli bili odlučnih probitaka. Njihova vlastita ambicija im je to spriječila. Gustav Adolf se pojavi i njegovom pomoću, veli se, spašen je protestanizam od posvemašnog uništenja. Kroz trinaest godina od tridesetgodišnjeg rata protestantske zemlje bile su razorene; kroz dalnjih sedamnaest godina provelo se je sravnjenje i dovelo do obustranačke obnemoglosti i sve to prije nego je stvoren vjerski mir. Na koncu bilo je jasno, da niti katolici niti protestanti ne mogu uništiti jedni druge, a da konačno ne unište sami sebe.

UŽASNI REZULTATI RATA.

Užasni rezultati tridesetgodišnjeg rata mogu se sumirati, ako rečemo, da je Njemačka ostala lješinom, a neprijatelji, koji su ušli na njemačko tlo, bijahu lješinari. Protestantski zavojevači bijahu Švedi, Finci, Nizozemci, Francuzi, Englezi i Škoti; sa strane katolika bijahu Španjolci, Talijani, Poljaci, Kozaci, Hrvati i malo ne sva ostala manja slavenska plemena. Tada nije bilo nikada veće vojske od 40.000 momaka, ali pratnja vojske bila je uvijek 140.000, koja se sastojala od cigana i židovskih prodavaoca, raznih marodera i plačkara. Vojnici robili su i mučili jednako sve i prijatelja i neprijatelja. Stanovništvo je bježalo u šume noseći sobom sve, što su mogli ponijeti i posakriti. Ali su zavojevači bili izvrstni vještaci u otkrivanju zakopanog blaga; oni su polijali vodom zemlju, i tamo, gdje se namoćena zemlja ulegla znali su oni, da mora biti nešto zakopano.

Za osvetu su pako seljaci pazili na zaostale ranjene i bolestne vojnike, hvatali ih i metnuli ih na smrtne muke, kako se to samo zamisliti može. Mnoge te okrutnosti upravo je strašno i nabrajati. U mnogim okruzima tako je bilo sve opljačkano i uništeno, da se našlo više ljudi, koji su umrli jedući travu, jer im je trava neizžvakana iz ustiju virila. U nekojim mjestima su ljudi navalili na vješala strgli obješenika i pojeli ga, a takovog jela bilo je u izobilju. Našlo se je na grobljima iskopanih svježih grobova, iz kojih su trupla izvadjena i pojedena. Djecu se kralo, ubijalo i za hranu pripremalo. Stanovništvo, kada je bilo opljačkano, i samo se dalo kasnije u pljačku, orga-

nizirav se u bande i počinjahu iste strahote na drugima, koje su drugi počinjali na njima. Cijele zemlje su bile uništene. Gradovi i sela pretvoreni u garišta, a civilizacija je došla na najniži stepen barbarizma. Tridesetgodišnji rat bio je tako neopisivo okrutan i razoran kao što se nezna u povjesti Europe za niti jedan rat.

UZROCI DULJINE RATA.

Gustav Adolf piše u jednom pismu, da će rat biti dug i prestati nakon obostrane iznemoglosti. Originalni cilj ovoga rata bio je uništenje protestantske vjere, ali su pobjede Gustava Adolfa dovele katolike do beznadja. Isto tako i drugi interesi, političke naravi su se pojavili uz cilj uništenja protestantizma; rat se pretvorio iz njemačkog pitanja u europejsko pitanje. Prem je bilo vremenah, kada se moglo mir uspostaviti, ona stranka, koja je bila jača u taj čas, mislila je, da bi bilo ludost rat obustaviti, kada je ona tako blizu pobjede. Druga stranka računala je kukavičlukom rat i dalje nastaviti, jer je računala, da će se ratna sreća okrenuti i svoje će opet natrag zadobiti. Mnogi ratovi su se tako zavukli i od svojeg prijašnjeg cilja, radi koga su započeti, odstranili, je oni, koji ga započeše, nisu htjeli priznati, da je cilj rata, za kojim idjoše, nepostiživ.

U dugom ratu isto tako pojavljuju se pojedinci, kojim je ratovanje druga narav, koji neznaju drugo, nego za nasilje i umorstvo I radi toga mnogi su vojnici bili proti westfalskom miru, kada je ovaj podpisan, jer su osjećali, da su izgubili pravo na pljačkanje i umorstva i nisu više mogli gledati na jadno stanovništvo kao na žrtvu za svoju grabež.

Daljnji uzrok oduljenja toga rata bila je posvemašna izmoždenost obiju stranaka; kod obih stranaka manjkala je dovoljna jakost, da zada protivniku odlučni udarac, niti im je dostajalo energije, da poduzmu odlučne korake za mir te stoga ga niti ne pokušaše sklapati. U ranijem i srednjem razdoblju rata bilo je doduše dosta poklika za mir, ali zadnjih osam godina mrtvački se šutilo o njemu, a i oni, koji su željeli o miru govoriti, nisu se podufali. Sve manje i manje ratnikah je bivalo, jer se ih nije moglo hraniti; te su vojničke operacije bivale sve slabije, a borba je postala nevodeći nikakovoj odluci, prem je bijeda sve veća bivala. Ali dok je narod i vojničtvo postajalo sve više umorno od te bezuspješne borbe, mnogi od diplomat nisu htjeli niti željeli mira.

UZROCI RATA.

Dugo trajanje rata postepence je ispostavilo beznadnost i bezkoristnost istoga i stvorilo sveobću želju za mirom i redom pritisnuv-

ši vjerske svrhe, radi kojih je rat započeo, posve na stranu. Princip osobnog mišljenja, koji je poprimljen po reformatorima, developirao se i potkopao ideje privremenih prava i dužnosti, koje su bile zajedničke kod obih stranaka; dok su mnoge ideje, koje su bile proricane po reformatorima i ugušene za neko vrijeme, na koncu priznate produljenjem ovih borba.

Drugi uzrok rata bio je baštinjena nesnošljivost vjerskih gledišta medju ljudstvom. Vjerske nesuglasice i danas opstoje, ali se one neriješavaju krvavim sukobima radi sadašnje vjerske snošljivosti, sveopće indeferentnosti spram vjere i sve više rastućega skepticizma. Uvjerenje narodah sedmog stoljeća o istinitosti njihovog vlastitog mišljenja i pogriješke njihovih protivnika bile su tako apsolutnog značaja, kakovog danas ne možemo naći medju narodima snabdjevenima najvjerskijom naukom. Oni nisu tada znali, da se može živjeti složno makar svaki svoje vjersko uvjerenje imao. Predmjevati, da su ti narodi bili tupoglavi — pogriješno je. Moglo bi se reći dapače, da su bili manje tupoglavi nego li što su danas. Koliko ih danas ima, koji gledom na svoju domovinu, svoje ideje i običaje, pravedni su i bez predrasuda? Razumije se, vrlo malo. Jer koliki od nas smo kadri, da se vinemo izvan naših domovinskih prilika i naše generacije? Kako dakle možemo očekivati od narodah u sedamnaestom stoljeću, da su to mogli učiniti?

NEUKOST FUNDAMENTALNI UZROK RATA.

Fundamentalni uzrok, koji je doveo do svršetka tridesetgodišnjeg rata, bilo je spoznanje razuma o bezkoristnosti i beznadnosti daljnjeg ratovanja, koje je nadošlo sa osjećanjem obnemoglosti nastupivše nakon dugo vodjenog rata. Uzrok, zašto je taj rat onemogućio sve daljnje vjerske ratove, jest taj, što je spoznaja pojedinaca postala sveopćom u Europi i ucjepila tako više slobodno mišljenje o vjeri. Ta psihološka pojava sa rastućom indiferencijom spram vjere i širećim se skepticizmom, doveli su do toga, da se vjersko pitanje počelo smatrati manje važnim i time daljnji ratovi u pogledu vjere faktično su onemogućeni. Temeljni razlog stoga bio je taj, što je uvidjavnost pojedinaca gledom na ludo proljevanje krvi radi vjerskog uvjerenja došlo do izražaja; to jest u kratkom, neukost je bila, koja je na dnu toga ratovanja bila, kao što je neukost na dnu svakoga zla u svijetu.

SUGESTIJE IZ TRIDESETGODIŠNJEG RATA.

Za da doznamo, koje sugestije možemo rabiti iz tridesetgodišnjeg rata i upotrijebiti ih sada okolo mirovnog stola u Parizu, tre-

ba naglasiti sveopće sličnosti i razlike ovog rata i tridesetgodišnjeg rata.

Sličnosti su slijedeće:

1. Tridesetgodišnji rat je počeo izbačenjem kroz prozor dviju omraženih osoba; Europejski rat je započeo sa umorstvom dviju osoba.

2. Tridesetgodišnji rat bio je iščekivan kroz dulje vremena; Europejski rat bio je prorican kroz više godina.

3. Tridesetgodišnji rat počeo je slučajno kao lokalan i proširio se iz jedne zemlje na drugu; Europejski rat je počeo i razširio se isto tako.

4. Tridesetgodišnji rat bio je silno brutalan za onu generaciju; Europejski rat je isto tako silno brutalan za naše doba.

5. Tridesetgodišnji rat bio je vrlo dug za svoju generaciju; Europejski rat je razmjerno isto tako dug za naše doba.

Glede razlikosti u ta dva rata može se reći, da,

1. U tridesetgodišnjem ratu na svršetku ispostavilo se, da su obe stranke jednako jake. U evropejskom ratu jedan od ratujućih, prem u početku jači, na svršetku bio je posvema nadvladan.

2. Tridesetgodišnji rat svršio je obnemoglošću obijuh ratujućih stranaka; europejski svršio je sa obnemoglošću samo jedne ratujuće stranke.

3. Tridesetgodišnji rat bijesnio je za vjersko uvjerenje više nego za dobitkom; Europejski rat nije bio tako idealan u svome cilju.

Uzevši sveopći pregled sličnostih i razlikah ovih dviju ratova nameće nam se jedno veliko pitanje: Da li je iskustvo postignuto ovim europejskim ratom dosta jako i u pobjednika i u pobjedjenim, za da ovi dobrovoljno popuste od svojih naravnih prava i suverenstva i podvrgnu sva ratna pitanja nekom vrhovnom medjunarodnom sudištu, proti kojeg odluci više nema daljnjeg apela?

U tridesetgodišnjem ratu nije bilo više ništa potrebno; obnemoglost obiju ratujućih stranaka bilo je dovoljno spriječiti i onemogučiti vjerske ratove.

Kako su u ratu pobjedne stranke mnogo manje sklone (ako su uopće sklone) na popuštanje nego li stranka pobjedjena, pitanje je, da li će aliirci neiskusiv ni poraza ni obnemoglosti, voljni biti dovoljno popustiti od svoga suvereniteta, za da se postigne trajni svjetski mir? Da li će biti tako veledušni i napustiti svoje narodnostne probitke sadašnjosti za buduće medjunarodne probitke čovječanstva? U

kratko, da li su oni dosta nesebični, da pomiješaju pravednost sa milosrdjem, za da ustale svjetski mir, tu najveću želju cijeloga čovječanstva?

Sada je najveća prilika. Da li će pobjedni Aliirci dorasti zadaći i učiniti ratove nevjerojatnimi, ako i ne posve nemogućimi? Mi velimo "nemogućimi", jer ako koja narodnost postane nepomirljiva, nju je moguće kazniti sveopćim bojkotom i dovesti ju do ekonomske propasti. Pošto je instikt samoobrane jedan od najvećih upliva u narodima baš kao i kod individualaca, to je više nego sigurno, da narodnost, koja bi bila tako kažnjena, mora za kratko popustiti. U prvi čas, kada rat prestaje, kada ratujući dublje osjećaju njegov učinak nego li kašnije generacije, teže je davati medjusobne koncesije. Dali će pobjednici europejskog rata **od jednom,** dok je željezo vruće, stvoriti i na tom ostati kao na glavnoj svrsi: apsolutno zapriječenje svakoga rata? Ovakova odluka prožinjala bi sve buduće procedure mirovne konferencije i u velike olakšala njezin rad. Time uglaviv najvažnije pitanje u historiji cjelog svieta, ne mari, kako težke i delikatne stvari veće ili manje važnosti nadošle, mirovna konferenca u Parizu osjegurati će uspjeh onoga, što je najveće i najkoristnije za cio svijet, kako je to postigao westfalski mir za svoju generaciju.

U westfalskom mirovnom ugovoru nalaze se ove riječi: "Neprijateljstva, koja su započela iz zadnjih nemira, u kojem bilo mjestu u kojoj bilo formi, od bilo koje stranke, neka se zaborave i oproste, tako da nijedna stranka neka ne goji neprijateljstvo i mržnju spram druge, neka ne molestira niti vrijedja drugu radi nikakovih uzroka". Da li će parižki mirovni ugovor sadržavati ove velikodušne i plemenite riječi, i obustaviti za uvijek sve političke ratove, kako je to westfalski mir obustavio sve vjerske ratove?

Dali će kršćanstvo dvadesetog stoljeća, sa svojim tobožnjim većim liberalizmom i prosvjetom, biti tako daleko-vidno, nesebično i djelujuće, kako je to bilo kršćanstvo sedamnaestog stoljeća?

Neka odgovori pariška konferenca sa: HOĆE.

Isto tako kao što je neobrazba i znanost postepeno oslobodila intelekt za da pokopa ideje, na kojima su se osnivali i započimali vjerski ratovi, — isto tako, sličnim procesom prosvjećenja potrebno je odstraniti uzroke za daljne političke ratove.